

VAMOS VIOLETTA: (B)IRODALOM: GYULAI PÁL AZ IRODALOM ÉLÉN

Szerkesztette, bevezetette AJKAY Alinka–CSÁSZTVAY Tünde

BUDAPEST, RECITI, 2018, 208 P.

„Óriási – nemegyszer heves indulatokat is keltő – vitákat kavart, hogy jelentőségét szépirodalmi tevékenysége (...), irodalomszervezői tevékenysége vagy tanári, esetleg szerkesztői munkássága nézőpontjából elemezzük, és azokat (...) hogyan értékeljük” – olvasható a kötet bevezetőjében. Ez alapján az olvasó már sejtheti, hogy vitaindító kötetet tart a kezében.

Gyulai Pál (1826–1909) irodalomtörténész, író, költő és kritikus a romantikus és századfordulós irodalom meghatározó esztétája volt, akinek irodalomszemlélete egészen maig meghatározza a 19. századi irodalomról alkotott képünket. Ténykedése kétélű fegyver volt: ítélete felemelt és porba taszított. Azonban fáradozása nélkül nem úgy tekintenénk legnagyobb szerzőinkre – Katona Józsefre, Vörösmarty Mihályra vagy Petőfi Sándorra – mint ahogyan most látjuk őket. Gyulai Pál szerepét (bár szépirodalmi művei is vannak bőséggel) az irodalomtörténet-írás talán kevéssé hangsúlyozza, bár értékrendjének hatása – sokszor kimondatlanul – maig él. Irodalomszervező tevékenysége pedig maig meghatározó. Ebben nyújthat segítséget a kötet, ami a szerzők szándéka szerint hozzájárulhat ahhoz, hogy az utókor nagyobb figyelmet szenteljen neki, és értelmezze ellentmondásos, maig vitára serkentő tevékenységét.

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem docense, Ajkay Alinka és az Irodalomtudományi Intézet osztályvezetője, tudományos főmunkatársa, Császtvay Tünde szerkesztésében látott napvilágot 2018-ban a Reciti Kiadó gondozásában a Reciti Konferenciakötetek („ReKonf”) második kiadványaként a *(B)Irodalom: Gyulai Pál az irodalom élén* című könyv, amely a 2017-ben, a PPKE BTK Irodalom- és Nyelvtudományi Intézete, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete és a Magyar Nemzeti Múzeum által közösen szervezett, Pázmány Péter Egyetemen megrendezésre kerülő, azonos című konferencián elhangzott előadásokból készült tanulmányokat gyűjti egybe. A konferencián elhangzott 14 előadás közül 10-ből született tanulmány. A szerkesztett kötet egy monográfia összeállításának igényességével és sokrétűségével készült. A tanulmánykötet – mintegy az Arany János Emlékév előhangjaként – a 19. század második fele irodalmi folyamatainak egyik jelentős résztvevőjét választja tárgyául: az irodalmi „véleményvezér”, Arany János közeli barátja és munkatársa, Gyulai Pál munkásságának és személyének bemutatását, illetve megítélését.

Gyulai Pál irodalomtörténeti munkásságának kettőssége szinte közhelynek számít az irodalomtörténetben, hiszen az egész magyar irodalomtörténet más lenne, ha Gyulai – meglehet, sokszor erőszakosan – nem állította volna össze a 19. század legfigyelemreméltóbb szerzőinek névsorát az utókor számára. Bizonyos megállapításai ma is helytállónak bizonyulnak, bár mások korrekciót, kiegészítést vagy átértékelést igényelnek. Az azonban bizonyos, hogy munkájával nagyban hozzájárult

ahhoz, hogy a későbbi korok számára is átélhető legyen a korszakot átítató életérzés: „a haza minden előtt”. A kötet bevezetője is erre az ellentmondásra igyekszik rávilágítani. Egyrészt több eltérő tónusú és attitűdű, Gyulairól szóló 19. századi, illetve jelenkori értelmezéssel (pl. Ady Endre, Reviczky Gyula, Hatvany Lajos, Eisemann György) vezeti fel a tanulmányokban tárgyalt problémákat, másrészt utal a Gyulai által mozgósított hatalmi játéktérre is (egyetemi katedra, akadémiai hely, Kisfaludy Társaság-beli elnöki szék, folyóiratok szerkesztése stb.): „Hosszan és sokakat idézhetnénk még, akik megpróbálták megfejteni, megmagyarázni a nagyon széttartó és egymástól nagyon különböző jellegzetességekből összeálló Gyulai Pál-jelenséget. Irodalomtörténeti jelentősége mégis megkerülhetetlen és vitathatatlan. Azaz, éppen hogy máig vitatott és vitatható. De ez azt is jelenti, hogy máig élő.” A kötet címében levő szellemes szójáték – „(B)Irodalom” – is ezt kétféle nézőpontot hivatott kifejezni.

A kötet a konferenciaprogram öt szekciójában (Gyulai-horizontok – Gyulai-hálózatok – Gyulai-irodalmak – Gyulai-kritikák – Gyulai művek) elhangzott előadásokat a szerkesztők a kötet áttekinthetősége miatt 3 főbb fejezet alá osztották (Hatások – Kapcsolatok – Művek). Minden fejezet előtt egy elkülönítő elválasztólap áll: ezeket – tanulmánykötethez szokatlan, de újító módon – a korszak élclapjából származó, Gyulai személyéhez kapcsolódó, az akkori közvélemény lenyomatát mutató karikatúrák díszítik. A frappáns ábrák könnyedebbé teszik a tudományos szövegek befogadását, mindamellett, hogy továbbra is hangsúlyozzák Gyulai megítélésének kettősségét, valamint a vizuális ábrázolások segítségével közelebb hozzák az olvasóhoz vizsgált irodalmárt, miközben magyarázzák és többletértelmezést is adnak a olvasottaknak.

A kötet első fejezete, a *Hatások* három tanulmányt tartalmaz (ide került a két leghosszabb terjedelmű írás: Császtvay Tündée és Ajkay Alinkáé), amelyek a Gyulai személyére „vonatkozó vagy az általa kiváltott hatásokat vizsgálják”.

Az első tanulmány szerzője, Imre László (a Debreceni Egyetem professor emeritusa) *Gyulai és a 21. század* című tanulmányában azokat az európai politikai és ideológiai eszméket veszi számba, amelyek meghatározhatták Gyulai gondolkodását, illetve a személyéről kialakult képet. Írásában többet kiemel a Gyulai által irodalmi kánonba emelt szerzők és műveik közül. Ez a kánon Imre szerint a 21. században is érvényesül, és bár korszakonként változó a megítélése, az iskolai tankönyvek súlypontjai máig is a Gyulai-féle struktúrán alapszanak. Jó példa erre az Imre által említett Gyulai-eszme, amely Széchenyitől származik, és a 20. század végére vált újra népszerűvé: „nemzeti identitásunk és speciális értékeink kibontakoztatásával adhatunk legtöbbet az emberiségnek”. (16. o.)

Császtvay Tünde, a kötet szerkesztője *Gyulai Pál tükörbe néz: Gyulai a kortárs újságok és élclapok visszfényében I, 1867-ig* című tanulmányát Gyulainak a népszerűségről írt szatírájának történetével (megjelenésével, fogadtatásával) indítja, miközben megvilágítja a Gyulai körül zajló, hangos irodalmi vitákat, a kortársak reflexióinak szatirikus hangvételű megnyilvánulásait és a sokféle Gyulai-akciót. Alapjában azonban azt a folyamatot ismerjük meg, mi is az a Gyulai-jelenség és annak hatás-

történetén vezet végig a szerző. Látjuk, hogy Gyulai milyen életstratégia alapján indul el és milyen eszköztárral építi ki útját az irodalmi mezőben, és jut mind előbbre a konkurens kortársak és csoportok megtámadásával, kiszorításával és e viták nyílt színre vitelével. Az elsők közt van, aki felismeri – akárcsak később majd Jókai vagy Mikszáth –, hogy a sajtónyilvánosságban való folyamatos jelenlét, láthatóság miként segítheti mind előbbre céljai elérése felé, és hogy maga a nyilvános térben is nyomon követhető örök harc és reflektorfény – mint hír-, információ-, sőt, botránytartalom – mennyire értékes lehet az egyéni előbbre jutáshoz, pozícionyeréshez és a felemelkedéshez, nem melleleg az elvi szintű vitapartnerek legyőzésére. A tanulmány bősséggel idézi meg a 19. századi forrásokat, köztük több mulatságos részlet is kiderül az olvasó számára, például hogy az újsághírek között megjelenő Gyulai-tartalmak egyszer tanári állás betöltésével kapcsolatban említik őt, máskor pedig a lakásába való betörésről tudósítanak. De végül is sokkal komolyabb dolgokról van szó, ahogy Császtvay Tünde írja az 1850-es évek irodalmi életéről: „Néhányan – ahogy Gyulai is – már az új sűrűsödési pontok kialakításán fáradoztak, ami nemsokára átrendezte a korábról ismert hálózatokat. Az összeszűkülő irodalmi piacon egyre többen igyekeztek nyilvános teret, némi megélhetést, anyagi megbecsülést, sőt idővel hírnevet és hatalmi pozíciót keresni. Gyulai Pál az 1849-es történelmi trauma utáni paralizált állapotokat – másoktól eltérően – sokkal inkább a kinyíló lehetőségek folytonos kereséseként élte meg, és mindezt általában erőszakos és erőszakolt láthatósággal intézte. A sok-sok évig még nagyon szűk irodalmi élet keretrendszerébe óriási energiával vetette bele magát, és nemegyszer ezt már ekkoriban is az irodalom harcmezéjén hangos rohammal indított expanzív harccal végezte. Az ellenségkép megfogalmazásán – illetve megfordítva, a saját érdekcsoportja nézőpontjából a dinamizálni akaró csoportképző erejű felhíváson – túl azonban Gyulai akciója az irodalmi közélet vezető/meghatározó pozícióinak újraosztását és a Petőfi után szabadon maradt úr utódlási kérdését is megnyitotta.” (34. o.)

Ajkay Alinka, a kötet másik szerkesztője „*Aki sokat vasalt*” – Gyulai Pál verseléséről című írásában Gyulai lírájába nyerünk betekintést. A szerző verselési sajátosságokat tekintetbe véve gyűjti össze részletesen, hogy bizonyos Gyulai-szövegeknek melyik híres költő szövegei (Bersenyi, Vörösmarty, Arany illetve Petőfi stb.) szolgáltatták az alapját. Ajkay Alinka gazdag gyűjteményét adja a versreminiscenciáknak, miközben tanulmánya nem nélkülözi a könnyed humort sem („Míg Petőfi verse egy fiatal, féktelen, duhaj feleségcsúfoló, addig Gyulai a cseresznyefát szólítja meg – valljuk be, hallatlanul sután.”). Mindazonáltal konklúzióként nem e szövegek jogtalan eltulajdonításaként, hanem versengési szándékként értelmezi Gyulai versszerzői gyakorlatát: „Gyulai Pál számára a nagy elődök és kortársak követése mind tematikailag, s még inkább formailag alapvető költői magatartásnak tűnt. Azonban számára nem pusztán utánzásról van szó ilyenkor, hanem eljárása sokkal inkább az antikvitas aemulatio-fogalmához, azaz a versengve utánzás gyakorlatához hasonlítható. Gyulai verseiben egyrészt tisztelettel hajlik meg a rangos, elismert és példaadó költőelődök előtt, másrészt válaszképpen költőként versengve utánozza őket, reflek-

tál motívumaikra, témáikat aktualizálja – és mindezzel példaképeinek utódként, költészetük folytatójaként és örököseként jeleníti meg magát. [...] Mégis, Gyulai Pál korántsem költői anyag nélküli, csupán költői elődeinek versét vasaló, egyszerű epigon. Eljárásával és költészeti megoldásaival a saját költészetében kívánta/próbálta megvalósítani az általa elvárt költészeti és népnemzeti mintát és ideált, vagyis azt, hogy a magyar líra témájában és formailag ne gyökeresen új elemek beemelésével, radikális változásokkal fejlődjék, hanem a hagyományok megőrzésével, a nagy elődökkel versengve, finom, árnyalatnyi haladással hozza létre a saját, egyéni hangját.”

A kötet Kapcsolatok című, Gyulai kapcsolati rendszerét vizsgáló fejezetének első tanulmánya Korompay H. János (az Irodalomtudományi Intézet tudományos tanácsadója, az MTA doktora) *Gyulai Pál és Horváth János* című dolgozata. Ebben a szerző Gyulai Pálról mint egyetemi tanárról értekezik, és tanítványára, a később meghatározó munkásságú irodalomtörténészre, Horváth Jánosra tett hatásával foglalkozik, és kitűnő elemzését adja nem csupán Gyulai tanári munkásságának, de értékrend-teremtő normarendszerének utóéletének is. Amint az Korompay kutatásai-ból kiderül, Horváth János nagyon komoly indítást kapott Gyulaitól és meghatározó volt irodalom- és történelemszemléletére is. Emellett azonban Korompay figyelmeztet arra, hogy „az irodalomtudomány milyen módon nem tudta hitelesen bemutatni az egymással szembenálló szemléletek történetét, s hogy nem szabad a múltbeli vitákat jelenbeli, tehát döntést kívánó problémaként bemutatni, nagy tanulságként a Gyulai-hagyomány feldolgozása számára.” (109. o.)

Kosztolánczy Tibor (az ELTE habilitált adjunktusa) tanulmánya, a *Gyulai Pál utolsó nyilatkozata. Kontextus, újságírói morál, homály* című írásában Gyulainak a *Nyugat* körül szerveződő irodalmi csoportosulásokról alkotott képére fókuszál, és a Gyulai-képet a nemzetköziség, illetve a modernség ekkor különösen izzó kérdéskörének kontextusában vizsgálja. Az idős Gyulait egy, a legújabb irodalomról vallott interjújának példáján keresztül mutatja be, mikorra elvesztette korábbi meghatározó szerepét, és megtapasztalhatta, hogy az előző évtizedekben általa is használt sajtó és korabeli média miként működik és üthet vissza.

Porkoláb Tibor (a Miskolci Egyetem docense) tanulmánya Gyulaira mint irodalomszervezőre fókuszál. Porkoláb Gyulai Pál azon emlékbeszédét vizsgálja, amelyet már idős emberként, a Csonka torony-beli Arany Emlékmúzeum avatásán mondott el. Igen érdekes az a témafelvetés, ahogy Porkoláb Tibor ennek az egyetlen eseménynek a kapcsán a Gyulai-vizsgálatokba Arany János személyét is bevonja, bemutatva a Kisfaludy Társaság (amelynek korábban Arany János, majd később maga Gyulai is az elnöke volt) és a Petőfi Társaság közti ellentétet. A tanulmány betekintést enged a 19. század végi irodalmi életben jelenlévő hatalmi játszmákba is: „Új lakosok jönnek, régiek, takarodjatok el ti!” (141. o.).

A fejezet utolsó tanulmánya Török Zsuzsa (az Irodalomtudományi Intézet tudományos munkatársa) írása a *Gyulai Pál, az epés kritikus* címet viseli: az írás egy izgalmas nyomozásra invitálja az olvasót, amely során a szerző nyomába ered az epe és az epéhez kapcsolódó köznyelvi fordulatok 19-ik századi értelmezésének. Szerin-

VÁMOS VIOLETTA: (B)IRODALOM: GYULAI PÁL AZ IRODALOM ÉLÉN

te Gyulai megjegyzései ugyanis nemcsak átvitt értelemben véve voltak „epés”-nek mondhatók, de gyakran szenvedett is epebántalmaktól. Török Zsuzsa arra a kérdésre keresi a választ, van-e összefüggés a Gyulai szövegeiben előforduló testérzet-metaforák és az életrajzi személy valós fiziológiai érzeteinek kifejezései között.

A kötet harmadik, Művek című fejezetébe Gyulai Pál egy-egy szépirodalmi művéről szóló tanulmányok kerültek. A nemrégiben fiatalon elhunyt Tarjányi Eszter egyik utolsó, *A szerepkényszer dilemmái* című tanulmányában – melyet családja segítségével vettek gondozásukba – egy Gyulai-novella lehetséges értelmezéseiről szól. *A vén színész* című szöveg Tarjányi szerint a korszak világirodalmában egyre divatosabbá váló művészregények egyik első magyarországi példajaként értelmezhető, amelyben Gyulai Petőfi Sándornak *A hóhér kötele* című regényére is reflektál. Tarjányi álláspontja szerint nem zárható ki a lehetőség, hogy Gyulai eleve korrekciós szándékkal nyúlt a Petőfi-szöveghez.

Ratzky Rita *A Petőfi Sándor és lyrai költészetünk című kismonográfiáról* című tanulmányával, Medgyessy Zsófia *A magyar Rip van Winkle: Anakronizmus és nemzeti identitás metaforikus megjelenése Gyulai Pál regényében* című írásával gazdagította a kötetet. Ez utóbbi Gyulai *Egy régi udvarház utolsó gazdája* című kisregényének esetleges Washington Irving-szövegelőzményének lehetőségét vizsgálja, s a nemzetközi irodalmak bekapcsolásával kibővíti a mű értelmezési terét.

A *(B)Irodalom* több olyan témát igyekszik tehát a kutatás homlokterébe állítani Gyulai személye és munkássága kapcsán, amellyel az irodalomtörténet már régóta adós.

Lengyeltóti cserkészek fogadalmtétéle 1933-ban, háttérben a kaposvári 151. sz. Turul Cserkészcsapat öregcserkészei